

Susanne Severinsson: *Unga i normalitetens gränsland. Undervisning och behandling av särskilda undervisningsgrupper och hemförvård och boende*. Institutionen för samhälls- och välfärdsstudier, Linköpings universitet 2010. 281 s. English summary. ISBN 978-91-7393-402-2.

”Jag har tänkt så här att kanske jag får hjälp. Fast egentligen är det ju bara en själv, det är det ju bara liksom” (s. 213).

Flickan i citatet är 15 år och befinner sig i det gränsland som beskrivs i Susanne Severinssons doktorsavhandling i pedagogiskt arbete. Avhandlingen handlar om de barn och unga som av olika skäl inte platsar i den reguljära skolundervisningen.

I introduktionen återfinns en artikel i Dagens Nyheter. Ett lärarlag vid en skola i Sunne beskriver ett katastrofläge. Flera elever i en klass ställer till problem genom våldshandlingar, verbala övergrepp eller genom total tystnad och nonchalans. Lärarna har varit i kontakt med BUP (Barn- och ungdomspsykiatri), elevhälsa och föräldrar. De har prövat olika gruppansättningar, andra arbetsmetoder och extraresurs i klassen. Men inget har hjälpt (s. 9).

Elever som på detta sätt hamnar på kant i skolan och som skapar ohanterliga problem kan temporärt komma att flyttas till särskilda undervisningsgrupper. De kan också genom socialtjänsten placeras en tid på ett hem för vård och boende (HVB). Severinsson förklarar att dylika lösningar att avskilja dem som ställer till problem har en lång historia. Samtidigt visar omfattande forskning inom pedagogikens och sociologins områden att avskiljning inte leder till förändring eller bättre möjligheter längre fram för dessa barn. Varför fortsätter man då med detta undrar hon? I sitt sökande efter svar undersöker hon tre dylika institutioners vardag och praktik. Avhandlingen inleds med ett kapitel där dessa frågor, syften och problem skissas.

I kapitel två sätts läsaren in i vad det är för verksamheter Severinsson vill undersöka, nämligen särskilda undervisningsgrupper och hem för vård och boende. Läsaren får veta mer om hur dessa vuxit fram historiskt, vad de fyller för funktion, vilka vetenskapliga teorier och ämnen som de byggs upp omkring och vilka samhälleliga ideologier som manar fram behovet av sådana verksamheter. Severinsson levererar en översikt över samtida forskning om allt från vilka metoder som är bäst

att arbeta utifrån till kritik av dylika verksamheter. Hon beskriver också problematiken med att ställa diagnoser och att skapa kategorier. För den som inte tidigare är insatt ger detta kapitel många aha-upplevelser av skilda aspekter av exempelvis specialpedagogik och socialpedagogik och det inflytande dessa discipliner har haft över arbetsmetoder inom dessa verksamheter. Ska man arbeta med straff, tvång, integration? Vad är primärt: skolarbete, socialt arbete, barnet, familjen, kamraterna osv.? Severinssons eget bidrag i detta omfattande fält är att hon uppmärksammar barnens aktörskap, erfarenheter och åsikter.

Tredje kapitlet handlar om teoretiska utgångspunkter. Severinsson placerar sig själv i en fåra som forskar om samhällsinstitutioners möte med individer och hur detta möte formar dem.

G. H. Meads och framför allt E. Goffmans teorier om interaktion, rolltagande och normalitet har haft stort inflytande. Vidare vilar Severinssons analys på socialkonstruktivistisk teori. Ett mål är att dekonstruera hur både de ungas problem och de åtgärder som görs för att komma till rätta med problemen konstrueras och upprätthålls socialt genom teori, praktik och i interaktion mellan människor. Detta är ett vetenskapligt fundament som öppnar för relativism, dvs. en grundläggande idé om att allt kunde vara helt annorlunda om makt och tolkningsföreträde fördelats på annat sätt över tid och rum.

Severinsson använder också teorier om modernitet och senmodernitet och ansluter till en tradition där forskare intresserat sig för hur framväxt av institutioner och allt mer specialiserad expertis inom olika områden leder till allt fler diagnoser och kategoriseringar av olika slag. Denna utveckling möjliggör samtidigt allt fler former av avvikelser från det ”normala”. Författaren mejslar här också fram teorier om neoliberalism och *governementality* och hur människor i allt högre grad styrs av inre faktorer snarare än yttre. Severinsson klargör också ett metodologiskt val som ligger i linje med hennes teoretiska perspektiv, nämligen diskursanalys.

Avhandlingens empiriska material presenteras i kapitel 4. Det utgörs av deltagande observationer och filminspelningar vid tre olika verksamheter: Myrmarken, Vallby och Sandbacken.

Myrmarken är en särskild undervisningsgrupp belägen i ett förortsområde. Verksamheten har kommunen som huvudman. Personalen består av förskolelärare eller fritidspedagoger, ofta med kompetens inom psykologi och pedagogik. Myrmarken är integrerad i en reguljär skola endast i fråga om elevhälsovård och tillgång till

gymnastiskal. Den kan ta emot ca tio barn i åldrarna 7–13 år. Under fältstudien var alla placerade pojkar och de var 12–14 år. Barnen bor kvar hemma under tiden de går på Myrmarken.

Vallby är ett HVB-hem som består av ett lantbruk med flera boningshus och ladugård. Verksamheten bedrivs i privat ägo. Personalen, ca tio personer, består av behandlingsassistenter som oftast har utbildats internt. Föreståndaren är socionom. I Vallby tar man max. emot sex pojkar i åldrarna 13–19. Under fältstudien var den yngsta tolv och den äldsta 15 år. Placering sker genom socialtjänsten med stöd av socialtjänstlagen (SoL 2001:453) eller lagen om vård av unga (LVU 1990:52). Sedan några år erbjuds skolgång på Vallby, som ges av lärare med specialpedagogisk kompetens.

Sandbacken är ett HVB-hem också det i privat drift. Här finns 20 anställda, några med högskoleutbildning inom sociala och pedagogiska ämnen eller med behandlingsassistentutbildning. Sandbacken tar emot ca 15 flickor och pojkar i åldern 12–18 år. Liksom Vallby ligger Sandbacken på landet, här ges möjlighet till skolgång på något som kallas för Verket alternativt i traktens reguljära skola.

Inom alla tre verksamheterna förekommer i olika utsträckning utredningsarbete av barnen, medicinsk, social och psykologisk, med hjälp av experter som läkare, socionomer och psykologer. Målet är att barnen ska integreras i den reguljära skolan igen längre fram och i sina egna familjer eller i eget boende.

Förutom deltagande observationer omfattande 65 dagar har Severinsson intervjuat 17 personal och 16 barn. Hon har sammanlagt sex timmars videoinspelning vid Vallby och fyra timmar vid Myrmarken.

I kapitel fem beskrivs och analyseras miljöerna på Myrmarken, Sandbacken och Vallby. Severinsson blir här tillsammans med de unga på boendena läsarens ciceron in i verksamheternas skrymslen och vrår. Ungdomarna kommer till tals i längre utdrag ur fältanteckningar och intervjuer. Författaren beskriver hur miljöerna omfattar privata och offentliga delar och hur man vill skapa hemkänsla. Det handlar om att ha en miljö som är lugn, trivsamt och tryggt. På väggarna finner hon olika allmänna deviser, särskilda regler, meddelanden och scheman med namn på personal och barn uppritade på whiteboards. Dessa talar på sitt sätt om hur verksamheten ser på dem som ska tas om hand. På ett anslag i skolsalen i Vallby står det t.ex.: ”Stanna – tänk – observera – planera.” Efter det följer tre uppmaningar: ”Att känna sig ansvarig, att känna att du duger, att känna sig

uppskattad” (s. 92). Severinsson och de unga beskriver hur verksamheterna omgärdas av kontroll, genom regler, rutiner och tider.

I kapitel 6 koncentreras analysen på vad det är man gör i dessa miljöer. Hur går undervisningen eller utredningar av barnens behov till? Vad använder man för pedagogiska metoder? Vilken behandling och vilka åtgärder används för att nå fram till verksamhetsmål? Severinsson beskriver dessa som ”aktiviteter för förändring” i sig och hur de är tänkta, men analyserar också alternativa tolkningar och kontraproduktiva resultat. Hon visar att när de unga kommer till verksamheten anses de inte vara kapabla att ta ansvar för sin situation på ett korrekt sätt. Men de ska fostras till att bli självreglerande och därmed funktionella i normala sammanhang. Mycket av aktiviteterna handlar om att hantera aggressivitet och motsträvighet, vilket utvecklas i nästa kapitel.

Kapitel 7 heter ”Utrymme för förhandling” och här undersöks verksamheternas informella praxis. Barnen fogar sig inte, de tar upp kampen om makten om att definiera vad som ska göras och hur. De gör motstånd och ifrågasätter i undervisningen och på andra sätt vardagen. Personalen bemöter detta och på så vis pågår en kontinuerlig förhandling. Förhandling skapar relationer och det är detta relationsbygge som är den kritiska punkten i detta kapitel. Relationer byggs genom att personal stiger åt sidan från det gängse och använder okonventionella humoristiska tilltal typ ”ditt lilla äckel” eller genom beröring. Överallt läggs det händer på axlar, delas ut kramar och under en fotmassage diskuterar en i personalen på Vallby rökning och användning av droger. Personalen blir mycket personlig och Severinsson påpekar att en förutsättning för omsorgen och behandlingen är att barnen ska vara trygga och ha tillit till personalen. Samtidigt är personalen professionell och för dem handlar det inte om långsiktiga relationer. Ett av barnen pratar om att hon inte vet om hon kan fortsätta träffa personalen efter det att hon flyttat hem igen. Det finns få tecken på relationer barnen emellan, snarare ett avståndstagande genom att barnen markerar att de andra här är knepiga, inte som kompisarna hemma.

I kapitel 8 undersöker Severinsson de anställdas motiv och här blir diskursanalysen mer utpräglad. De anställda motiverar sitt arbete genom en mångfald diskurser inom medicin, pedagogik och sociologi. Dessa överlappar varandra, men kan också urskiljas. Författaren analyserar hur utgångspunkten i olika diskurser och discipliners expertis skapar olika sätt att kategorisera barnen och

deras behov och därmed åtgärder. Om det är hemmet som fallerar, har barnet socioekonomiska problem kan de kanske åtgärdas genom verksamheternas hemlighet och omsorg. Har barnet psykiska problem och trauman kan de åtgärdas genom psykiatrisk behandling. Är det så att barnet har en diagnos, exempelvis ADHD, kräver det sina former av behandling osv. Hur barnet kategoriseras är också avgörande för hur man ser på behovet av att involvera andra verksamheter som har eller har haft inflytande över barnets liv, främst familjen. I analysen framstår familjen oftare som en börda än en tillgång medan skolan beskrivs tvärtom. Eller snarare skolan tilldelas en väldigt liten roll för barnens situation. Här närmar sig Severinsson en kärnfråga som aldrig riktigt reds ut. Helt klart läggs ett stort ansvar på individerna, barnen själva, och i andra hand på föräldrarna, men skolan hålls alltså utanför. Det är till skolans normer och i förlängningen till samhällets normer för den ”gode medborgaren” som barnen ska anpassas.

I kapitel 9 koncentreras analysen på intervjuerna med de unga. Severinsson undersöker hur de ungas kategorier och användning av olika diskurser överlappar, sammanfaller eller strider mot det vi sett i de andra kapitlen. Barnen ser sig först och främst som *elever* och att de ska *lära sig* saker. Det sammanfaller med verksamheternas miljöer, aktiviteter och personalens motiv. Däremot tar barnen avstånd från att de måste behandlas. En pojke uttrycker att han talar med psykologen för att psykologen ”vill nåt”.

Ett genomgående tema i de andra kapitlen är att barnen ska lära sig ta mer ansvar för sig själva och sin omgivning. En pojke beskriver dock att det finns ytterst få saker han själv kan ta ansvar för. Han nämner att han bestämmer över sitt eget rum och om han äter eller inte. Retoriskt finns också ord och uttryck som stärker erfarenheter av att befinna sig i ett fängelse och att man i något avseende är kriminell och att det är därför man ska straffas genom behandling.

Barnen identifierar sig med andra *tonåringar* och *tonårsliv* och det saknar de i verksamheten. Relationen till de andra barnen var som sagt ganska sval, samtidigt finns det en grogrund för gemenskap genom att ett enskilt barn får upp ögonen för att hans eller hennes situation inte är unik och särskilt avvikande utan delas av flera andra.

Normalitetens gränsland kan förstås på flera sätt. Fysiskt handlar det om att befinna sig mellan faktiska institutioner: skolans, socialtjänstens och familjens. En annan tolkning är att de unga befinna sig i gränslandet mellan olika vetenskapliga rön och teorier, socialpe-

dagogik, specialpedagogik, medicin, psykologi osv.

Flickan i det inledande citatet drar en viktig slutsats om sin situation i detta fysiska och vetenskapliga gränsland. Hon gör det på ett lätt distanserat sätt. Hon talar om *en* själv istället för om *sig* själv. Hon fastslår att hon kan få hjälp där hon nu befinner sig av dem som arbetar där och all möjlig annan expertis. Ytterst är det dock hon som ska hjälpa sig själv. *Det är bara hon som kan skapa den förändring som behövs för att få återvända till det normala, den reguljära skolan, den egna familjen och de vanliga kompisarna.* Därmed ringar flickan in en av Severinssons viktigaste slutsatser.

Texten i avhandlingen är mycket tät och emellanåt tyngd av teoretiska begrepp som gör att den bitvis är svårläst. Författaren fastnar i ett språkbruk som gör att hon faller till föga för lite märkliga ordanvändningar, inte minst av verbet konstruera. Ofta förekommer det också upprepningar som ger ett lite ”tuggigt” intryck.

Analysen bygger vidare på ett teoretiskt ramverk som vuxit fram hand i hand med de institutioner som beskrivs. Samma teorier har använts i många olika sammanhang för att analysera t.ex. skolor, fängelser, vårdinrättningar och andra samhälleliga institutioner och det skapar förutsägbarhet. Samtidigt är materialet unikt och öppnar för nya frågor.

Ett önskemål hade varit att låta de etnografiska beskrivningarna som återfinns i kapitlet om verksamheternas miljöer följa med in i de andra. Det hade varit givande med fler täta beskrivningar av tid och rum med dofter, synintryck, rörelser, aktivitet, tal och handlingar, hur personer och saker ser ut. Jag tror att om det ”gränsland”, dvs. verksamheterna och de personer som vistas och arbetar där, beskrivits mer etnografiskt, hade kanske de ”landområden” som befinner sig däremellan, nämligen skola och hem också blivit tydligare. Dessa två enheter eller institutioner som bär upp det ”normala” beskrivs nästan inte alls. Samtidigt är det där maktkampen pågår, skolans eller familjens företrädare om vad som är bäst för barnet respektive familjens eller samhällets ansvar för barnens fostran.

Fokus på diskurser snarare än det etnografiska materialet gör också att poängen med att se närmare på tre verksamheter försvinner. I det kapitel som beskriver verksamheternas miljöer hålls de tre verksamheterna isär och jämförs i viss mån. Det finns skillnader som borde kunna föras vidare i de andra kapitlen. Inte ens i den avslutande diskussionen kommer en diskussion om vad det är som är specifikt för Vallby, Myrmarken respektive Sandbacken och vad det leder till för skillna-

der och likheter. Vad betyder det att det är kommunalt respektive privat? Vad betyder det att barnen bor hemma under behandlingen eller på HVB?

Avhandlingen tar upp ett ämne som vi behöver veta mer om och är på alla sätt ett viktigt och användbart bidrag inom flera vetenskapliga fält. Det är en mycket rik text fylld av uppslag och möjliga tolkningar av allt från val av soffor, användning av straff i form av utebliven veckopeng till medicinska diagnoser. Jag upplever att jag förs in i en verksamhet som är av avgörande betydelse för många unga människor. Vi vet inte exakt hur många. Det är verksamheter omgärdade av sekretess och tystnadsplikt och de är därmed inte tillgängliga på samma sätt som t.ex. den reguljära skolan.

Severinssons metod och fokus på att dekonstruera sociala konstruktioner samt bena upp den mångfald diskurser som förekommer och som är avgörande för synen på barnen liksom val av åtgärder är användbar på fältet. Hon ger oss redskap att tänka med. Inte minst att tänka nytt och ifrågasätta det förgivettagna, dvs. normen.

Avslutningsvis: jag hade velat se att just detta hade betonats mer. Analysen handlar om att skolans arbete inte ifrågasätts. Det utgör norm och det är barnen och familjerna som är disfunktionella och måste förändras. Det hade lyft texten och slutdiskussionen om Severinsson tydligare understrukt att det också finns andra vägar att gå, att det finns andra sätt att attackera problemet. Att det kanske är "skolan" som ska kritiseras, inte individerna; att skolan skapar problemen och att det är den som ska förändras. Vidare kunde det tolkningsföreträde och den makt som därmed samhället har gentemot familjen och föräldrarnas önskemål diskuteras mer ingående. Place-ring i särskild undervisningsgrupp är det enda beslut som enligt skollagen kan göras mot föräldrarnas vilja. Kanske hade flickan i det inledande citatet då inte verkat så ensam då med ansvaret för förändring.

Kristina Gustafsson, Lund